

BALLAAD “NURGANAININE” EESTI VANEMAS LAULUTRADITSIOONIS

Eduard Laugaste

Eesti rahvaloomingu varamus leidub kaugel mineviku inimese intiimelu kujutavaid ja tänapäevalegi mõjusaid lüroepilisi laulutüüpe, nagu “Ristitud mets”, milles kujutatakse juhusliku hulkuri neiuvõrgutamise pärast häbi tundvaid metsapuid. “Mareta lapse” süžees on saksa kaubitseja neiumagatamine, mille vilja salgab maha ema. Kui aga kolmepäevasele lapsele antakse kõnevõime, seab ta jalule tõe, teatades, kes on tema vanemad.

Eesti regilaulu lüroepika vanemas kihistuses leidub eelnevaist erinev täiesti omaladadne ballaad, milles peategelane, tuhuvaevades ahastav abielunaine tõmbab oma vaevuste kaasa elama talle ligidased inimesed, alates pereliikmetest. See kõik sunnib kaasa elama nii laulu edasiandja kui ka kuulaja.

Uue inimese ilmaletulek sisaldas mineviku inimese jaoks palju salapärasid. Tuhulise käitumises peegelduvad perekondlikud suhted ja rahvausundilised kujutelmad. Kinnistub veendumus: ori võib tööst vabaks saada, nurganaine oma osast mitte. Kujunenud olukorra kergendamiseks ei saa ta tuhuvaevusi kellegagi jagada, ei saa neid üle kanda toaseintele, kerisekividele, puudele, ei mingitele muudelegi esemetele. Ei jää valud-vaevad saunagi. Surmaahastuses loodab inimene leida siiski jõude, kes võivad avada luised lukud ning lõigata läbi ilmaletulekut takistavad sinised ja punased paelad.

Laul on mõjutanud ka luuletajate loomingut (vt. Kalevipoja sünd eepose teises loos ja G.Suitsu poeem “Lapse sünd”).

Sünnitaja kannab rahvapärast nurganaise nimetust, küllap seepärast, et ta paigutati rahvausundilistel põhjustel sünnitamise ajaks, kohati kauemakski kõrvale võõraste silmade eest, et need ei pääseks kahjustama sünnitajat ega sündivat. Aga ka sündsustundest. Sünnitada võis eluruumides, kindlam tundus siiski saunas, kus võimaldus kergemini ka soojust ja veerežiimi korraldada, pealegi muud elutegevust segamata. Vahel koguni lambalaudas. Tuhuvaevustest kuni lapse ilmaletulekuni ongi sünnitaja siis nurganaine. Sünniprotseduur toimus rahvaarsti (ämmamoori) abil, aga usuti ka üleloomulike, silmale nägemata jõudude olemasolu, kellelt rasketel hetkedel abi nõutati. Küllalt on esinenud sünnitaja või sündija surmajuhtmeid, mis on ähvardavalt inimestesse süüvinud ning andnud ainet käsit-

letavale laulutüübile. Hirm surma võimalikkuse ees on sundinud kasutama ettevaatusvahendeid.

Iga erakordsus on põnevuse allikas, mis erutab asjaosalisi ja ligimesi, keskendab endale tähelepanu sündmuse kestel või tagantjärele. Nii on see lapse sündimisegagi. Kogu protseduuri kujutav ballaad vahendab seda rikkalikku elamuste mitmekesisust. Juba valmislooming on võtnud liitosi veel temaatiliselt ligidasest laulutüüpidest (näiteks tüübist "Kivine kirst") või haarab elemente ümbritsevast tegelikkusest. Osalt sellega seletub vaadeldava laulu variandiline mitmekesisus.

Sünnitamisprotsessiga seotud ajalisel lühike järk jaguneb kaheks: sünnitamise-eelne ja lapse ilmaletulek. Seda järku käsitlebki ballaad "Nurganaine".

Ballaad on üks eepikažanre, kus teemast sõltudes liituvad kas lüüriiline või dramaatiline. Vastavalt domineerivale liigile kõneleme lüüriilisest, eepilisest või dramaatilisest ballaadist. J.W.Goethe leidis ballaadis luule ürgvormi (Urei), kus liigid polnud veel eraldunud, vaid nagu elavas ürgmunas funktsioneerivad kõik koos. Nii sisult kui vormilt on ballaad kondenseeritud nagu proosavormis novell. Ainet kasutatakse üksnes niipalju, kui see autori mõtte ja tundmuste esiletoomiseks on vajalik ning küllaldane. Sündmustik on pingetatud, liigub katkestusteta hoogsalt. Tegelasi karakteriseeritakse tegevuse kaudu. Väljendustihe hoogne dialoog liitub ballaadi muu dünaamilise kujundusega.

Sündmustik esitatakse otsejutustusena ("Nurganaine": Nurganaine noorukene/ tieb ta talu tallitusta). Varianditi võib tekkida olukordade muutusi.

Ballaadi aineks kujunes erandina mingi põnev sündmus või situatsioon. Saanud vastava kujunduse, tõmbas see endale kuulaja tähelepanu ning viis kaasaalamiseni. Esitus toimus ju suuliselt ja see pidi kuulaja hoidma pingeseisundis, pani ootama iga järgneva sündmuse kujunemist vastavas reastuses kuni puändi ja sellele järgneva vabastava lahenduseni. Lahendus pidi kuulajas kinnistuma kauaks. Nii on siis ballaad tugeva järelmõjuga žanr. Enamik ballaade on traagilise lõpuga, kus peategelane hävib ("Kalmuneid"). Vähesed lõpevad õnneliku lahendusega. Eesmärgiks on ballaadi looja või edasikandja maailmasuhtumise järgi kujundada positiivseid väärtushinnanguid: julgust, inimlikku väärikust, armastust, ausust ja muidki eetilisi väärtusi. Kehtivate tõekspidamiste vastu eksinu ei pääse karistusest (sõnamurdjal Peetril tuleb vahetada kositud maine naine kalmulise vastu, kuna ta vilja külvates töötanud naida kalmulist, nüüd aga on oma töotuse murdnud. Ise läheb "täheks taevasse"). Otsused kujunevad elamuste ja kannatuste kaudu. Kuulajat paneb kaasa elama õnnestunud looming, mis tähendab ühtlasi väärtushinnangut loomingle.

Käesolevad tähelepanekud on tulenenud rahvaballaadi olemust jälgides. Meie rahvaballaad on üldise ballaadimõiste ligidane olnud juba kaugemas minevikus. "Maie laulus" kujutatakse olulisi sündmusdetalle tihedas dramaatilises dialoogis, jälgitakse põgeneja esinemist oma kuriteo sooritamisest kuni vastava karistuseni.

"Nurganaine" kuulub eepiliste ballaadide rühma, sisuks lapsele eluandja elamused. Lõpp on optimistlik: suletakse surmauksed.

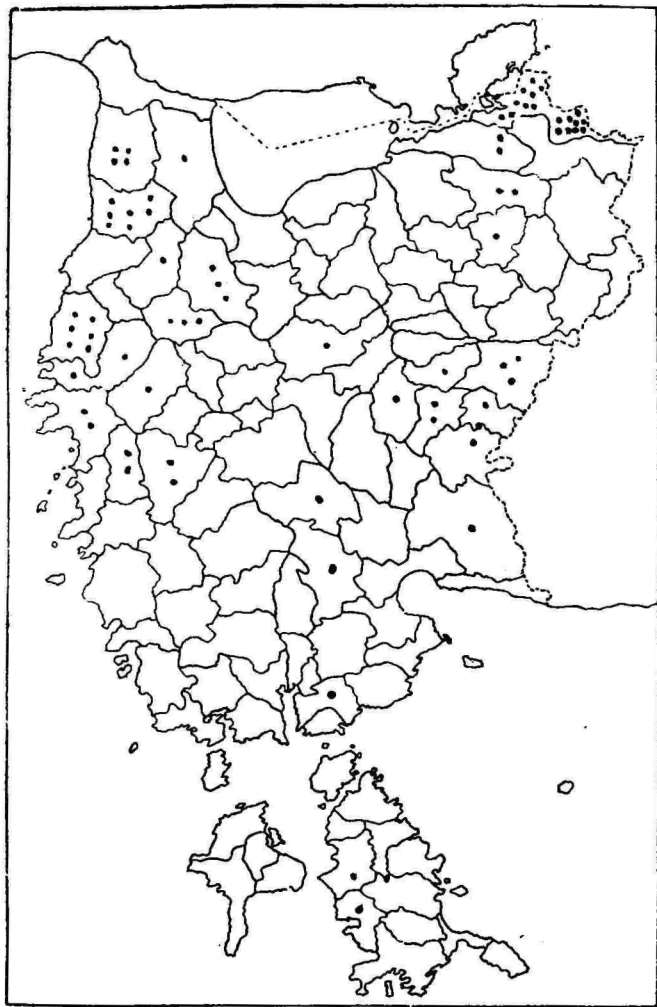
"Nurganaine", naiste ballaad, on loodud naise elus väga olulisel ja elamusterohkel teemal. Nurganaisest peategelane annab endastmõistetavalt nime ka laulutüübile. Sama tüübinimetust kasutab ka H. Tampere "Vana Kannel" III ja IV, samuti antoloogias "Eesti rahvalaule viisidega" II, viimases teoses "Varrulaulude rühmas". "Eesti rahvalaulud. Antoloogia" III: tüüp 3120 (seitse varianti) kasutab liiga üldist pealkirja "Tuhulaul". Siin pole tegemist mingi tuhulaulude rühma esindajaga, vaid kõneleme kindla teema ja tegelasega laulust, millel oli kaasuslik kasutamise tingimus, seega omaette tavandilaul.

Laulu kompositsiooni moodustavad erilised põhielemendid e. faktorid /1/. Need on temaatilised ühikud, mida oli võimalik vajadusele vastavalt reastada, välja jätta või asendada kunstilist elamust kahjustamata. Faktorite hulgas võivad esineda mitmesugused temaatilised lõigud, mida laulik võib esitada mitte kõike kasutades. Kõiki faktoreid pole alati käiku pandud, ei leidu ka kõiki faktoreid sisaldavaid variante, kuna võivad puududa mõned faktorit moodustavad temaatilised lõigud. Näiteks, kas laulus pildistada läbi kõik enesetapu võimalused (poomine, pussitamine, uputamine) või jätkub mõnest, ühest? Valikuvõimaluse korral toimuvad laulikud vastavalt oma meeleolule, meeldimusele, osalt juhuslikkusele. Laulikut mõjutab ka keskkond ja ümbrus antud momendil.

Milline variant on tervik, milline poolik? "Nurganaise" täiuslik variant peab kirjeldama peategelase vaevusi, nende leevendamise püüdeid, välja jõudma lootusetusse (mis valmistab ette kulmimat-siooni) ja lõpuks lahenduseni, s.o. sünnini (ka välisjõudude vahendusel), millegi kaasneb pingest vabanemine ja sünnirõõm (rõõmu-naer). Fragmentide eraldamine on kerge, kuna neis leiduvad mõned olulised lõigud. Kokku on fragmente 26, nende suur arv tõendab juba varast teose teise faasi siirdumist. Seepärast seda laulu rahvaluule kogujaile enam ei pakutud, kui nad ise ei osanud küsida või juhuslikult selle peale ei sattunud, et siis teadlikult hakata jälgi ajama, nagu tegi M. Veske. Et laul on 20. saj. alguseks kolmandas, unustamise faasis, näitab ka see, et viimane terviktekst saadi 1901. a., ülejäänud selle sajandi kuus teksti on fragmendid, viimane neist on kirja pandud 1940. a.

Analüüsimiseks lahutame laulu variandid faktoriteks, mis loogiliselt järjestatuna annavad kujutluse laulust tervikuna. Nurganaiselaulus pole kõik faktorid samas sõnastu-

NURGANINE . LEVIKURAEAL

Keardle kandmista Td 4

ses, kuigi on samasisulised, järelikult improvisatsioonis töödeldud.

Uurimismaterjal. Arvesse on võetud nii käsikirjaline kui ka trükimaterjal. Arvestamata on korduvalt saadetud tekstid, Arvestatud neist aga kõige vanem saadeti. Trükitud on 21 teksti, vanim A.H.Neusi kogus "Ehstnische Volkslieder" I (1850). Kokku (koos Setumaaaga) tuleks analüüsimisele 71 varianti. Levila on üle-eestiline. Variandid jagunevad järgmiselt /2/: Jõhvi — 4, Iisaku — 1, Lüganeuse — 7, Haljala — 6, Kadrina — 2, Viru-Jaagupi — 1, Simuna — 1, Väike-Maarja — 3, Ambla — 1, Harju-Jaani — 2, Karuse — 1, Karja — 1, Mustjala — 1, Pärnu-Jaagupi — 1, Vändra — 1, Saarde — 1, Halliste — 1, Karksi — 1, Helme — 3, Tarvastu — 1, Paistu — 2, Viljandi — 1, Põltsamaa — 1, Kanepi — 1, Põlva — 1, Räpina — 1, Setu — 18, koht teadmata — 4.

Setu nurganaiselaul erineb mõnevõrra muust eesti laulutraditsioonist. See on detailivaesem ja arenduski pinnapealsem. Unustamise tegur näib üsna oluline.

Enamik setu variante on trükitud Hurda kogus "Setukeste laulud" III (1907), numbrid 1817-1827. Käsikirjadest on üks variant M.Veske kogus, kaks Hurda, üks Sommeri ja kolm eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedri kogus.

Üldse on aga setu variantides säilinud aastatuhandeid tagasi eksisteerinud kujutelmi, nagu sünnitamist takistavad luised või sinised ja punased paelad, millest saab vabaneda mõne eriliste võimetega üleloomuliku olendi, hiljem katoliiklikude mõjude kaudu ilmunud pühakute abil. Veel on setu lauludes säilinud rohkem kui 5000 aastat vanad mütoloogilised nimed Tooni ja Kalm. Esimene on muistne surnu- ja laibanimetus (ka Tooni poeg ja tütar) ning teise ilma siirdunud ümbritsev reaalse maailmaga sarnanev surnute maailm. Laulus on Toonit kasutatud küll juba surnutejumala nimetusena. Kalm tähendas algselt samuti laipa, aga nimetus on hiljem kandunud laiba asupaigale (vrd. nimetus kalmistu). Surm ja kalm on ka Virumaa lauludes (Kad 1). Nõnda ka Mana ja Toonela (Lüg 5).

Millistest faktoritest koosneb uuritav laul? Sissejuhatus peab selgitama, kas on tegemist varrujoomise või muu piduliku kokkutulekuga.

- A. Esimesed tuhuvaevused.
- B. Tuhulise välimus ja käitumine.
- C. Katsed tuhuvaevusi maagiliselt üle kanda. (Siin leidub rohkesti temaatilisi löike: toas, saunas, laudas, aias, köögis, ahju juures, toolil, künnisel, põrandal, varnas, toanurgas, metsas.)
- D. Mõtted surmale. (Kannataja arvab saavat surma, otsustab end siis ise hukata: kas puua, noaga tappa või uputada.)

- E. Pere nutab, eriti ahastab abikaasa.
- F. Korraldused surma puhuks. (Kolm lõiku: Surirõivastus, kirst, kuidas matta.)
- G. Sünnitusabilised. (Ämmamoor, Jeesus, Maarja, Looja.)
- H. Lapse sünd.
- I. Tänu.
- K. Rõõmunaer.
- L. Suletakse kirikuuksed ja kalmukaaned.

Kõige varieeruvam on regilaulu algus. See muutub vastavalt funktsioonile. Sõltub sellest, kas laul peab kujutama noore naise elu üht pingelist situatsiooni või on see tõepoolest varrulaul, nagu mõne variandi saates on mainitud (M.Veske). Laulu teema on intiimne, seepärast ei saanud selle kasutamine olla kuigi laialdane ega sagedane. Oma kommentaarides ütleb M.Veske: "Need minu leitud laulud on varrulaulud, mida veel paarikümne aasta eest, nagu naised ütlesivad, varrudes ehk ristsetel lauldud saadud" /3/. Kas see oli aga kõikjal nõnda?

Sissejuhatus on kuulaja häälestamiseks, järgneva ettevalmiseks. Seal selgub ühtlasi, kes on kangelane, ja see, keda võib süüdistada ükskõiksuses ja hoolimatuses, kes jootudel ainult isiklikke naudinguid harrastab kasvõi liigsöömisega.

Sissejuhatus võib ka puududa, aga küllalt on ka sissejuhatusel variante. Selles pöörduvad naised meessoole poole, kes oma käitumisega näitavad, et nad on unustanud tuhulise vaevused, mis ajuti viisid koguni surmamõtetele (Jõh 2, Lüg 1, Hlj 1,3, Plt 1, Kan 1). Sama mõte läbib eri vormides peaaegu kõiki sissejuhatusi. Sõõgist lugupidamise kõrval olevat poisid lisaks kõrgid ja tuimad ega oskavat kombekalt suhelda, vaid "iratsevat" (irvitavad) sündsusetult (Hel 1,3, Pst 1). Halvustava sünonüümiga nimetatakse noormehi piibujoojateks ja antakse siis nõu pigem nurka või pingi alla kaduda, et sündsusetu käitumine silma ei torkaks (Sim 2). Või mingu kõlgusesse magama.

Mõningaid märkusi siiski ka setu aspektist.

Üks kinnispunkte Setus olid kindlasti varrud. Varrule kutsujalt küsiti:

Kas iks tul'i' tuhu sõna
vai tu'i' Tooni sõna?

Vastuseks on rõõmsameelne: ei tule surmasõnum (Tooni sõna), vaid elusõna (tuhusõna):

Ega iks ma tuo-us Tooni sõna
ega kannas Kalmu sõna,
ära ika ma tõie tuhu sõna.

Tulge-es tie' pito pidämä,
kal'tist korda kandema.

(“Ristkäste” sõnumid tuakse. — SL III, var. 1816.)

Mida käsitlevad setu variandid, millised on setu faktorid? Milline on meeste ja naiste osa kokkutulekul? Pannakse ette retooriline küsimus: mida need mehed ja poisid sinna otsivad? On ju naiste joogid ja naiste pulm (var. 1817, 1822-1826 A,B). Mehed on verevad sellestki, et nad ei kuluta verd, s.t. ei anna kellelegi oma verd (var. 1826 A, B).

Peategelane on ikka tarenaine, noor noorik, nurganaine, vaene vaevanägija (var. 1818, 1824, 1825, 1827). Paaris variandis koos paratamatute kangelastega moodustub kolmik, kellest kõik on kuidagi vaevas:

Ütsi ol'i vaene vananaan'e,
tõn'e vaenõ tarõnaan'e,
kolmas vaga vaimukõnõ.

Esimene on ämmamoor, teine sünnitaja (nurganaine), kolmas sünnitav (1817, 1827, Räp 1).

Laulma kutsutakse “vaest tarõnaist, noorta nurganeitsükeist” (1817).

Naise elu ja ühiskondlike kohustuste raskusi mõistmatuile ongi pühendatud ballaad. Vahel nimetatakse seda koosolekut ka varru-deks, vahel küll tinglikult.

Millised olid siis käesoleva ballaadi aluseks saanud nurganaise läbielatud kannatused?

A. Esimesed tuhuvaevused. Tuhuvaevuste kujutanisega algab ballaadi tegevus. Paistu variandi algul lastakse noor naine äkki igapäevatalituste keskel sattuda uude olukorda. Heitnud päevatöö järel õhtul magama, tunneb aga hommikul järsku: valu sirgub selgä möödä,/ pureb puusaluida mööda (Pst 2). Sellist algust on mujalgi (Vil 1, Kõs 1). Mõnda tabab kohe surmahirm (Räp 1, Plv 1).

Kannataja esimene reaktsioon on piüie tuhuvaevusi vähendada või neist maagilise ülekande vahendusel vabaneda. Loodeti maja- ja metshaldja abile. Hädaline tallab palju talle tuttavaid radu nii kodus kui metsas. Kogu tema tegevus liigub lootuste ja hirmu vahemail, sellest pinge üha tõuseb ning kulmineerub surmamõtetes.

B. Tuhulise välimus ja käitumine. Valud moonutavad kannataja välimust:

Puna uulilta pudenu,
veri veernu palge'esta,
simitses jäänu silmäveere,
kõllatses jäänu kõrvaääre.

(Pst 1.)

Sisult sama leidub ka variantides Hel 1, Se Kk 2, Lüg 5. Nurganaisel tekib muidki kaebusi valude üle rinnus, puusades, vatsas (Lüg 3).

Tasakaalutust tuleb psüühilises seisundis. Valud panevad kannataja otsaesise higistama. Ta lööb ristatud käed taeva poole (Kos 1). On ka teistlaadi reaktsioone: olukord paneb hädalist palju liikuma, see nagu viiks mõtted teise suunda ja eemaldaks ajutiseks hädad (Lüg 3, 6, 7, Hlj 1). Tuhatkord käib tubade, sadakord sauna vahet, ka kaevuteedel (Hlj 4-6, Sim 1, 3). Käib siis, vöö pilus, tanu käes (Sim 3, Lüg 4, 5, Kan 1, Plv 1,2), kohati seelik hambus (Krk-Hls 1, Lüg 1). Teda iseloomustatakse kaasatundvate sünonüümidega: valuline, vaevuline naine (Sim 1-3, VJg 1, Jõh 1), ka lihtsalt vaene naine (Lüg 1, 2, Hlj 1-5, Sim 2, Kse 1, Hls-Krk 1, Vil 1, Pst 1, Röp 1), nurganaine vaevanägija (Se Kk 3).

Tuhu ohud. Tuhun om tuline surma, nurgavoodis murjatu valu (Hel 1, Trv 1), tuluhäda on äkiline (Hel 2).Liikumise paljust näitab järgmine hüperbool:

Kuued kengad (kapukad) kulutas,
viied viisud villendeli
seda teeda timpinidessa,
seda maada marssidessa.
(Lüg 7, 3, 4.)

Sellistes olukordades võib liikumine osutuda sihituks (Jõh 1, Lüg 5, Hlj 1).

Setu tekstides on veel mõningaid jooni. Vaevustes naine läks haljaks nagu hein ja kollaseks kui kõiv (SL 1817, 1821). Sõi kuivi herneid, läks õue, tuli tarre, tanu käes (1818). Käis toas kápuli (1822), sõrmed seina samblais (1825, 1824, 1825, 1826 A, B). Suurtes valudes inimese hammustamine ilmub mündeski seostes. Tooni ootab, asetseb tema päitsis, tütar jalutsis, loodavad valulist saada kalmuliseks (1823, 1825). Surm ja Kalmu varitsevad kannatajat ka (Kad 1).

C. Katsed tuhuvaevusi maagiliselt üle anda. Kannataja käib tuatiedä, kaevutiedä, saunatiedä, köögítiedä, aidatiedä, käib kambri vaheta (Lüg 3, 5, 6, Jõh 3, 4, Hlj 4, 5, Sim 1, 2, 3, VMr 1, 2, Jõh 1, Kad 2, 1, Kos 2, Trd 1, Se 3).

Abitus situatsioonis läbib talle tööks koduseks saanud kohad, selle hulgas laudad (VJg, Lüg 1, Hlj 1, 3). Ka aida ja köögiteed (VJg 1). Abi ahjust, kerisest, leelõukast jääb saamata (Lüg 1, Hlj 4, 5, 6, Sim 1, 2, Jõh 1, Kad 1, 2, VMr 1, Amb 1, HJu 1, Kos 1, Plt 1, Se 1). Ei kerisest kergitust ega turva lava turbest (Jõh 1, Hlj 1). Abi aiast (aiaväravast), tuge tulbast (Iis 1, Se 1, Plv 1,2, Röp 1).

Setu variantides oodatakse nõu ka nõgeselt, seegi ei talu maagilist ülekannet (Se 1).

Vändras saab nurganaine sõimuobjektiks siis, kui ta astub oiates tupp, otsides "varnast valuvõtjada". Nüüd juba ämm põrutab:

Mis sa tuigud, turuhoora
või mis lõngud, Lääne litsi!

Kannataja tõrjub etteheited tagasi, lisades:

Mina tuigun surmasuussa
vaagun ihuvaeva scessa.
(Vän 1.)

Nutustatud nurgad, seinad ja ahjuääred näevad hädalise põlvitusi nagu tubased istmed ja põrand (Hlj 4, 6, Sim 2, Hel 1, Trv 1). Lõuna-Eesti sõnastuses on erinevusi (Hlj 4, 6, Sim 2, Hls-Krk 2). Ka on

Nurgad täide nutuvetta,
seinacared silmavetta.
(Lüg 6, Hlj 5, Kos 2, HJn 1.)

Mõjukalt kujundatud pilt õnnetuses nutvast naisest täis valu ja silmavett. Tuntud objektid ei võta üle nooriku valusid. Jääb lootus valud suunata metsapuudesse. Seegi osutub lootusetuks. Tuhuvatud pead inimene lõpuni ise kandma.

Valud metsapuudesse. Suhtlemist puudega on samuti suudetud elamuslikult edasi anda. See tuleb siis, kui jääb üksnes lootus valud üle anda metsapuudele. Puude valik on erandlik, on need puud, mis kuidagi mütoloogiliste kujutelmadega või on haruldased. Vanemais üleskirjutustes on kolm metsa, mis vastab igati rahvaluule kolmtraditsioonile. Need on õuna-, vahtra- ja kibuvitsamets (Td 1). Üldiselt on ikka toomed, remmelgad, vahtrad, pihlakad (Jõh 2, Lüg 1, 3, 7, Hlj 4, Sim 1, 2, 3, VMr 1, 2). Lõuna-Eestis tulevad lisaks haava- ja pähklipuud. Puude keskel tuhuvaevustest vabanemata tuleb kannataja täis ahastust koju igapäevaesemete keskele, millega on kujunenud püsivad suhted. Need on leepada, künnis põrand, seinad. Alliteratsioon deterneerib suhted: küljekirjad künnisel, põlevkirjad põrandal, seljakirjad seinal (Lüg 1, Hlj 1).

D. Mõtted surmale. Väljapääsu nägemata otsustab hädaline siis end ise hävitada. Pöördudes oma mehe poole ütleb: "Taha ei ilman eläde" (Hel 1, ka VJg 1, Sim 2,3, Se 3, Lüg 5). Soovi teostada ei õnnestu. Kas tuleb puudu otsustavusest (Lüg 7, 4). Setu variandis tahab kannataja end käterätiga kägistada (SL 1819, 1821, KK 7). Ikka otsib ta puud enda poomiseks (Kan 1, Kad 2). Siin astub otsustavalt vahele Maarja: "Puu on loodud hoora puua" (Kad 2,

Lüg 5). Hädaldajat katsub troostida ka abikaasa, ta loodab Maarja appitulekut (Hel 2). Euda uputamise mõte kerkib loomulikult esile, kas ojas, kaevus või mujal (Trv 1), ka meri võib kerkida mõttesse (Saa 1, Vil 1, Se 3). Naise lootusetusetunnet katsub mees kõigutada:

Ole kaiki kannateme,
vali sa vastu paneme
(Krk 1, Hel 3.)

E. Pere nutab. Pinge aina tõuseb. Kaastundest haaratud on kogu pere. Eriti ahastuses on elukaaslane. Kaebused oma vaevuste pärast ja surmahirm, vahel koguni surma kui lahenduse otsimine mõjutavad lähikondseid, kutsuvad välja pisaraid: pere nutab pingi, lapsed laua all, kaasa aga kambris (Jõh 1, Lüg 2, 7, Hlj 5, 6, Kad 1, 2, VJg 1, Sim 2, 3, VMr 1, Kse 1, Vän 1, Krk 1, Se 4, Td 1). Suurim ahastaja on muidugi eluseltsiline:

Jo minu sula suresse,
jo minu ella eidab inge.
(Jõh 1, Lüg 1, 2, 7, Hlh 1, VJg 1, VMr 2.)

Nutavad isa, ema ja mees (Se 3), ka äi ja ämm (Hlj 6).

Nutt on kahtlemata vana motiiv sellistes situatsioonides, seda ehk aitab kinnitada ka vanade kujutelmade ja nimetuste kasutamine siin: Maarja viiakse Manale, tuna viiäs Tuonelasse (Lüg 5). Surm tähendab kaotust kogu perele (HJn 1).

F. Kannataja korraldused ja soovid surma puhuks. See faktor puudub Setus peaaegu täielikult. Kannataja avaldab oma soovid surirrietuse, kirstu ja selle kohta, kuidas ja kuhu matta (Krk 1, Hlj 2, Krj 1, Hls-Krk 2).

Nagu mainitud, on tegemist iseseisva lauluga "Kivine kirst", mis on siin viidatud aladel liidetud laulutüübiga "Nurganaine". Kirstu valmistamist leidub muudiski laulutüüpides, vt. näit. "Neiu surm" (VK IV 76:1), kus neiu nõuab tinast kirstu, mitte lepa- ega haavakirstu. Teine sellele ligidane tüüp on "Kivist kirst", Mis on aga siirdunud surmamõtetega seotud lauludesse rändmotiivina (H II 41, 691; Khn = ERIA 1233:2). Need mõlemad laulud koos on põimitud surmamotiivi sisaldava "Nurganaise" lauluga.

G. Sünnitusabilised: ämmamoor ja pühakud. Eelmises valuline avaldas oma soovid surma puhuks. Väline troost oli mõjunud sähvatusena. Siin aga kutsutakse välja tavalised ja üleloomulikud abilised, kelle tegevus annab sündmustele hoopis omapärase ilme. On jõutud kulminatsioonini.

Naine hakkab oma kaasa kaela käskides:

Oi minu mesine meesi
mine eite otsimaie,
teise talu tarka naista.
(Hlj 1, Lüg 1.)

Tuuakse ämmamoor (vanaeit, eit, tark naine). Ta palub pühakuid, käes kubu õlgi, et Jeesus ja Maarja annaksid tõhusat abi (Lüg 5). Nurganaine annab mehele nõu võtta hobune ja tõtata Looja enese ette (Hel 3). Või käsutab abikaasa oma su ast Peetrit tooma vanaeit, loojaeit (ämmamoor) (Vän 1). Kes on need "loojad"? Kas rahva hulgast võrsunud ja seal kuulsuse võitnud rahvaarstid või lootus Maarja või mõne teise pühaku nime kasutamise mõjule? Nurganaise tegevus seletub vahel sellega, et talle antakse nõu "ei sinu päästa Pärnu saksad, vae välskärid paranda, tie ei tohter terveestä" (Lüg 4). Rahvaarsti on usaldanud inimesed ikka rohkem kui ametiarsti (linnaarsti), nii palju kui talupoeg neid üldse kätte saigi. Igas külas oli oma ämmaeit, loomulikust tarbest välja kasvanud. Ämmaeit soovis omakorda pühakuil päästa vaevast. Palve võeti kuulda ja poeg ilmus põlvedele (Hlj 3, Plv 1). Kujuteldavaid üleloomulikke abilisi usaldati samuti rohkem. Nurganaise vahendusel nad ilmusidki. Jeesus tuli õlgedega, Maarja põhkudega, viisid naise voodisse. Sünnitamine toimus kiiresti (Td 1, PJg 1), poeg ilmus põhkudele Hlj 3, ka Lüg 6, 7). Rahvas lõi endale ise oma Jeesuse ja Maarja, kelle tegevus oli adapteeritud rahva enda elulaadile. Siin peegeldub üldine pruuk puhtuse ja isolatsiooni tagamiseks paigutada sünnitaja õlgedele. Nii toimiti ka surnia lävel olijatega, mille vastu Kreutzwald oma "Kodu-tohtriga" võitles. Õlgi, põhku ja patju kannatavad ka rahu ja heaolu toojad, nagu näit. personifitseeritud Uni. Siin on need esemed üle kantud katoliku ajal ka üleloomulikkudele jõududele. Vaadake siin unelaulu:

Uni tuleb huogates,
mööda maada mõirates:
õlekubu tal õlala,
padja tal kaenlassa,
lina lipendab peossa.

(H II 27, 354 <Vän)

Või veel: õhtu toob õled tubaje,/ videvik viib voodiesse,/ pimedik peksab padjad (H I 2, 226 <Plt). Pisut õlgi tal [unel] peona/kaits oli kõrta kaendelenna (H II 68, 405 <Pst).

Sünnitusabiks on mitu võimalust. Siin üleloomulikud jõud esinevad oma immeraudadega või kääridega. Tuppa astunud Jeesus ja Maarja lõikavad "immerihmad ja kau kammitsad" (Lüg 1, 7): kaks pead ja neli jalga saab voodisse. Tululise mees nõuab abilistelt: nad

lõigaku lahti surmakõied, punased paelad. Soov täideti (Vil 1). Naise vabastamine kammitsast tähendas samuti sünni teostumist (Sim 2, VMr 1, Krk 1, SeKr 1, 2). Haljala palve kuulukse nõnda: Leika sie siinine paela,/ päästa sie punane paela (Hlj 6, 4). Kadrina variandis päästis Looja punased paelad, sündis tütreid, s.o. astjapesijaid. On loodud ka kündjaid, külvajaid, musta mulla põõrajaid, seemnete segajaid, seega põldu hariv meessugu (Kad 2). Paljudes variantides esinevad koos rahvapärane "tark naine" ja pühakud. On aga siiski loomulik, et algusest kuni tänaseni, kus vaja, abistab sünnitajat just "tark naine" (ämmamoor). "Tark" võib märkida ka mütoloogilist isikut või üleloomulike omadustega isikut. See tähendab, et selle nime tagant tuleb otsida isikut, kellel leidub üleloomulikke võimeid. Tark tähendas ju nõida. Ka arsti arvati omavat nõidusvõimeid. Nii-sugused isikud võisid olla mees- või naissoost. Sünnitaja juures olid muidugi reaalsed abimehed. Uskumus nähtamatute eksisteerimisse ja nende võimekusse sattus vaadeldavasse ballaadi katoliku kiriku mõjul, nõnda ka juba vanematesse maagilisse vormelitesse ning teistesegi ballaadidesse või muudesse lüroepilistesse lauludesse.

Algset, pühakuteta olukorda kujutatakse mitmes variandis. Abivajaja käsib oma meest tuua teise talu tark naine (Lüg 1, Hlj 1). Abiline, vana naine armuline asuski põlvili põrandale oma ülesannet täitma (Lüg 7). Või: mees käsutab oma sulast minema loojaeide järele. Kodus toimus õnnelik sünnitamine (ilma pühakute abita) (Vän 1). Üsna kindlasti leidis igas külas oma tark naine ja tegevusest ta puudust ei tundnud.

Algset, pühakuteta olukorda leidub ka setu variantides. Mees otsib vallast vana naist, leiabki (1819). See vabastab sünnitaja valudest, kui toob tarre "ohu ole ja halu-haina" (1821). Vallast tulnud tark naine, kaasas villane viht ja lõngadest luud, mille abil toimubki sündimine (Se Kk 7).

Hilisemais setu tekstides kutsub kannataja Jeesust ja Maarjat. Jeesust abistavad tema tütreid rõivaste ja jalatsite kättetoimetamisel. Sulaseid palub ta tuua hobune, kes pole ilmas ikkes olnud (1818, SeKr 5). Mitte ikkes olemise mõte leidub muudiski laulutüüpides, näit. "Suur härg", keda tapetakse kollektiivsest tööst osavõtjate pidulauale. See on loom, vaevalistest välismõjudest vaba, seesmine jõu säilitanud. Jeesus käitub nagu mõisnik, tema käsutada on tüdrukud (tütreid) ja sulased. Analoogiliselt loojaeide toomisele minnakse hobusega pühakute järele (Hel 3). Tegevus on sama, tegelased uued.

On veelgi variante, kus ilmneb algne olukord, ja katoliiklikud pühakud on tunginud hädaraske sünnituse korral kui usk abivõimelisesse üleloomulikkusse olenditesse, ka ballaadi. Käesoleva ballaadi paljudes variantides leidub värss: Tuhul on tuline surm! Raske sünnituse üle elanud naist kujutatakse, kuidas ta on palju verd sünnitavale üle andnud ja mujalegi kaotanud:

Puna taljoosnu, veri veernu.
Puna tal joosnu poigusiile,
Veri veernu tüterille.
Küünar tal verda alla külle,
säsü verda alla sängu.

(Krk 1.)

Pühakud rahvaarsti abilistena pärinevad katoliku kirikust, kes surus peale oma jumalapoja ja pühakute kultuse ning mõjutas koguduse liikmeid uskuma nende parandavat mõju inimesele tema ihuhädas. Rahvausundi järgi võis hingejõudu üle võtta ka võõrastelt ning nende abi kasutada. Võrreldagu näit. Taani foogti Hebbuse südame söömist eestlaste poolt Paide linnamäel, et vaenlaste vastu tugevaks saada (Henriku kroonika XXVI:6). Maagilise vahendina kasutati ka armulauaoblaate. On siis mõistetav, kuidas loojanaise osa on vähenenud sellise uskumuse arvel, mis inimesele väljastpoolt pakuti. Suuri muutusi, teisendusi ja täiendusi elab üle see inimesele nii tähtsa teemaga looming, mis kujutab uue elu sündi, täis lootusi, unistusi, ohvrimeelsust ning saladusi.

H. Lapse sünd. See on lühike järk ballaadis. Pööre algab sealt, kus kaks pead saab päetsisse, neli jalga jalutsisse. Rāpina variandis antakse sündmusest järgmine pilt:

Meile tuli võõras miisi,
võõras miisi, võõras poissi,
puri imä puusaluida,
kake imä kaalaluida,
seie imä seereluida.

(Rāp 1.)

Setu ainestik on pilti kujutatud pisut detailsemalt. Appi tuli Maarja, "lämmi vesi länikoh, viht villane käehna". Nendega soputas, loputas, pani suu ja jalade peale, siis sai kaks pead päe sisse, neli jalga jalutsisse.

Pässi vaene sisest,
pässi suure surma sisest.

(1818.)

Vahel on abi kutsuja ka ämmaeit, kes läheb Maarja paja alla, s.o. ukسلävele, kus liigutab kuldset ukserõngast, nagu see stseen on tuttav laulutüübist "Ori taevas" (1823, 1824, 1825, 1826 A,B).

Maarjalgi võivad olla tütreid, arvult kolm:

Lippa, Liiso, karga, Katre,
Hedo, hellä tüttäreni.
(1827.)

Lapse ilmaletulekuga laul oluliselt lõpebki. Rohkem kui mujal tegeleb setu laul uue maailmakodaniku vastuvõtuga ja sünnitaja hooldamisega. Teda koguni pestakse, et päästa ta suurest surmast.

I. Tänu. Mis jääb nüüd siis veel üle? Avaldada tänu oma sünniabilisele. Sünnitaja ei jäta endale arvamusi selle kohta, kas ta ootas poega või tütar. Enamasti kaldub soov tütre kasuks:

Tänu olgu, et oll tüttar,
au olgu, et oll Anne!
(Kan 1.)

Vahel siiski konstateeritakse: võõras mees (poisslaps) tuli peresse.

Setu tänu avaldub abilistele ja pühakutele (1820, 1823, 1825, 1824).

K. Rõõmunaer. Vallandub rõõmunaer. Vahepeal kadunuks peetud tuhuline tuli välja võitjana. Uus olend vabastas pingest ka ligemad kodakondsed. Kaasa tuli kambriist, pere pigi alt, lapsed laua alt, naerdes vabanemisnaeru (Kad 2, Krk 1, Vän 1, Plv 2, Se 3, 4). Mure murdmise rõõm on suur eriti kaasal, temalt kõlab vabanemishõise:

Jo minu ella elusa,
jo marja oma majassa.
(Hlj 1.)

L. Suletakse kirikuuksed ja kalmukaaned. Õnneliku sünniga koos võideti ka Surm. Nüüd suleti kirikuuksed ja kalmukaaned. Inimesele peab sisendama optimismi: elu peab võitma, sest elu tuleb jätkata. Ja nüüd omakorda nutavad Surm ja Kalm (Kad 1).

Põhja- ja Lõuna-Eesti variantide vahel on erinevusi, aga setu variandid kuuluvad omaette lokaalreaktsiooni, milles on ootuspäraseid iseärasusi. Loomulikult on üks variant täiuslikum teisest. Üldjoontes siiski ühte rühma kuuluvad. Üldisesse "Nurganaise" tüüpi kuulumises pole kahtlust. On olemas enamikus samad faktoriid, kuigi kõik täielikult ei kattu ega peagi kattuma. Siingi kehtib adaptatsiooni seadus. Uut motiivi või kujutlust üle võttes teeb laulik seda adapteerides.

Kõige silmatorkavam setu ballaadis on objektide vähesus, näit. maagilises ülekandes valusid puudele üle kanda täielikult puudub.

Ebaselge on maagilise ülekande kujutamine seoses ahju või värvatulbaga. Mitmes variandis on tegelasi kolm (kolmarvu seadus): vananaine, nurganaine, sündiv. Kuigi algselt "toonid" märgib laipa või teise maailma kodanikku, on ta siin siiski midagi surmajumala taolist.

Väga tõenäone tundub laulu Setusse rändamine lääne poolt, olles sellisel kujul, lühendatud redaktsioonis käibinud sajandeid. Lisatagu veel mõningad pühakute esinemise kohta vanemais lauludes. Maale ei kutsuta neid ainuüksi appi sünnitajat abistama, Setu aga ka ilma parandama. Ilm on udune, nutavad ilmalapsed ja taevatähed. on karta nälga. Jeesus kutsub oma kolme sulast — Peetrit, Paavlit ja Antsi, pannes neid hobust rakendama. Oma kolme tütart Anne, Katret ja Hedo kutsub ta endale jalatseid tooma. Kohati esinevad nad Maarja lastena. Nemad panidki pardimuna kiviks kesale või karjamaale. Ja tulemuseks oli vesi vilja peale, kaste karjamaale (karjateele) ning ilm muutus selliseks, nagu see oli olnud enne. Nõnda kujutatakse laulus "Maailma parandamine" (SL I, var. 162-169, SeKk 5). Sellest var. 162 on avaldatud Ridala antoloogias lk. 128-129, Vrd. ka "Jeesuse surm", var-d 170-178 (SL I), ka Aavik 1970, nr 130 C. Sulased Peeter ja Paavel (Peetrus ja Paulus) esinevad mitmes laulus, näit. "Ait põleb", var 127, nagu ka tütred Anne, Katri ja Hedo, var. 130. Peeter ja Paavel on ka tegelased lüroepilises laulus "Harja otsimine". Seal nad ignoreerivad peategelase palvet.

Nurganaise ahastuse motiiv tunnukse väga vana. Võibolla ühist algupära eesti nurganaise lauluga on ka Ilmatari ahastus "Kalevalas". Kuigi olustik on teine, ei määra see algupärasust. Uutesse olukordadesse ja tingimustesse kandumised on ju rahvatraditsioonile omased. Soome loitsudes palutakse tuhuvaevustes hädalistele abi Kava Luonnotarelt, vahel sama, mis Ilmatar. Olgu siin katke hädalisest Ilmatarist.

Kandis kõhtuda kõvada
Rüpetäita raske'eda
Aastaid seitsegi sadada
Üheksa mehe igada
Ega sünni sündimine,
Loode ei loomata vabane.
Veeres Imbi vee-emana,
Ujus lõunad, ujus lääned,
Ujus loode ja edelad,
Ujus kõik need ilmarannad
Vaevades valusa sünni,
Tuhutuskades tulistes,
Ei see sünni sündimine,
Loode ei loomata vabane.
Nuttu jo nõristelekse,

Sõnad ütles, nii hädaldas:
 "Oi mu vaesa vaevasida,
 Lapse õnnetu eluda!
 Jo olen jäänud nüüd hädasse,
 Eaks kõigeks hulkimaie,
 Iga tuule tõugatavaks,
 Vooga viseldavaksi
 Siina mõõtmata merella,
 Lagedailla laineilla!"
 Parembi oleksi olnud
 Ilmas neitsikene elada,
 Kui on siin hädassa sessa
 Varreda nii vee-emana,
 Vilu veerda ju väristab,
 Külma ju kõike kangesteleb
 Voogude vahel asudes,
 Veessa ümber veereldes.
 Oi Ukko, ülijumala,
 Maailma ülalpidaja!
 Tule siia, kus sind tarvis,
 Aita, kus sind kutsutakse!
 Päästa piiga pingutusest,
 Naine vaevaväänlemisest!
 Tule pea, väledalt jõua,
 Väledamalt abi tarvis!"

Stiilist. Tekkelt vana, puhtnaiste ballaad, on saanud oma sünnist alates sisule vastava stiili. Eriti karakterne on sünonüümika, millele lisanduvad sisukohased epiteedid. Sama sünonüümikat kasutati ka igapäevakõnes. Sünonüümika on koguni eufemistlik kahel põhjusel, et väljendada kaunistavalt, kaastundvalt, ning mütoloogilistel põhjusel, et kannatajale sõnadega mitte kahju teha.

Iseloomulik on konstruktsioon "nurganaine" + hellitav epiteet, tavaliselt ühes värsis. Haruldane pole kumulatsioon, mis haarab kahte või kolme värssi. (Nurganaine, naisukene — Hlj 4, 5; vaene naine Kos 1; nurganaine noorukene — Lüg 4, 5, 6, HJn 1, Kos 1, Td 1; nurganaine nõrgukene — Hlj 3, Amb 1, Td 1; nurganaine nõrgukene,/ tusaline toomekene,/ valuline naine vaena — VJg 1; nurganaine noorukene,/ titetooja tuvikene,/ lapse kandja kanane — Lüg 4, 5; Hls-Krk 1; nurganaine noorukene,/ hädaline linnukene — Hlj 5; kust tunnus tuhune naine,/ nurgaline neitsikene — Pst 1; naine vaevane — Plt 1; tusaline, toomeline, valuline, vaevaline — Sim 2; naine vaene — Jõh 1, Lüg 1; naine vaivaline, tusaline — Lüg 1, 6; naine piinaline — Lüg 3, 7; naine tusaline, naine vaevaline — Td 1; ohuline naine vaene — Jõh 2; nurganaine neitsikene — Iis 1; nurganaine noorukene,/ titetooja tuuvikene,/ masakandja kanane —

Lüg 6; titenaine tillukene — VMr 1; valuline naine vaene, / valuline, vaevaline — Sim 1; nurgaline neitsikene — Pst 1, Td 2; nulga neitsikene — Se 1818; naine ooleline, / naine kõrreline — Td 2; oh nuorta nulganaist — Se 1819; o vaesta tarenaista — Se 1818.)

Lisaks neile leidub veel mõningaid sünonüüme (sula — Jõh 1, Lüg 1, 5, 7; kana — Jõh 1, Lüg 1, 5, 7; ella — Lüg 1, Hlj 1; marja — Lüg 1, 5, 7; kallis — Lüg 7; maja mari — Krj 1; kaasa — Lüg 5, Se 1817).

Sünonüümirühm kõneleb sünnitajast pereemast situatsioonis, kus kardetakse teda surevat:

Otsast läab osajagaja,
lauast lastetallitaja,
pingilta perepidaja.
(Sim 2, 3.)

Epiteedid on nurganaisele kaasatundvad: noorukene, vaene, vaevaline, valuline, tusaline, hädaline, nõrgukene, hooleline, nurgaline leinaline, ohuline, tuhune, kõrraline, tuomeline, tillukene, tõbine. Lisaselgitusi saab ka mõne värvi kasutamise erilisel arvestades. Sinised ja punased paelad on mütoloogilise tähendusega ega esine ainult nurganaiselaulus. Lüg 4 õpetatakse nurganaist selga panna siidisärk, “puusile punase särgi, maani maksakarvalise”. Ka tuhulise välimuses rõhutatakse värve: puna on huulest kadunud (pudenenud), sinised on silmaveered, kollaseks muutunud kõrvaääred (Td 2). Sinise ja kollasega käib kaasas ebameeldivaid värvimuljeid, punasega vastupidi. Kui puna on pudenenud, on suu surmakarva, nägu veretanud (Lüg 5). Surirõivaski on puuseni punane ja sukad kirjud (Krk 1). Hobuse iseloomustuses domineerivad hiiro ja verev (Plv 1).

Pöördumisel mehe poole annab nurganaine edasi epiteediga suhtumise temasse. Pöördumine on tungivalt anuv (mesine meesi, kalane kaasa — Hlj 1, Lüg 1; minu kallis kulda kaasa — Hlj 2; abikaasa — Kos 1, Hel 1, Vil 1; oh mu petis peiukene, / armas abikaasakene — Krj 1; Hls-Krk 2; abikaasa, armukene — Trv 1. Sünonüümikas kasutatakse ka ülä (üllä) ja kaasa — Plv 1, Ráp 1, Se 1817).

Kose variandis parastab mees naist ettevaatamatuse pärast järgmise perifraasiga: mees pani naisele käe kaela peale, lausudes: “Mis sa lasksid liigutada, / laps on kuri kiigutada!”

Tuhuvaevustes naise liikumine moodustab suure osa ballaadi tegevusest. Hädaline katsub kuidagi vaevadest vabaks saada siirdudes talle tuttavate selleks lootust andvate esemete või paikade poole. Liikumise muljeid edastatakse mitmesuguste kujunditega. Sünonüümid ise võimaldavad saada kujutluse “vaese naise” hädadest ja sellest,

kuidas neisse suhtuvad ligidased inimesed või muudki, kes sellega kuidagi kokku puutuvad.

Käimise kujutamiseks kasutatakse sünonüüme põhisõnale “kõndis”(Läks siis metsa hulkumaie — Jõh 1). Liikumistegevus seostub alliteratsiooni kaudu nurganaisele kaasatundvate sünonüümidega. Parallelism soodustab varjundite vahendamist liikumise kujutamisel:

Siin on ulkund naine vaene,
ulkund naine uoleline,
vaarund naine vaevaline,
piikund naine piinaline.
(Hlj 1, Lüg 1.)

Sünonüüm “hulkus” asetseb vahel ka dominandi “kõndis” kõrval (Td 2). Leidub veelgi kolmikuid: piikus/ tutjus/ vaarus. Järjestus võib varieeruda (Hlj 1, 3, Sim 2, VMr 1). Mõni komponent võib ununeda. “Käis” võimaldab järgmisi sünonüüme: sibas sealaudas, ladus lambalauda, lendas lehmalauda, kargas karjaaia (Hlj 1, Lüg 1). Tuhulise liikumisi edastatakse suurte arvude gradatsioonis, nagu näitab järgmine liitootes: [käis] tuhat kõrd tuatiedä,/ sada kõrd saunatiedä,/ kümme kõrda kooğitiedä (Lüg 3).

Kasutatakse ka stereotüüpeid kõnekäände: teeda timpinessa, maada marssidessa (Lüg 3, 4, 7). Seal siis kapukad kulutas, viied viisud vinguteli (Lüg 3).

Liikumise valud muutuvad piltideks järgmises värsirühmas. Tuhuline lööb hambad puuhalgu:

Otsib algusta abida,
kerikesesta kinnitusta,
otsis halgu hammastesta,
otsis puuda purrestesta.
(Hlj 4.)

Tuhulise läbielatavad tusad ja vaevad lauludesse enamasti sünonüümidenä, pigem sünonüümirühmadena: tusad, vaevad, piinad (Hlj 1, 2, Lüg 1, Sim 1, VMr 1); tusad, valud, kibedad (Sim 2, Td 1); tusk, häda, valu (Lüg 3, 7); tusad, hädapäevad (Sim 2, 3, VMr 1, 2); tusad, ristid, puremised, valud suured (Lüg 3); ohud, hädaristid, valud suured (Jõh 1, 2); higi otsas, hädapäevad peal (Kos 1); tõbine, vaevane (Plt 1); ole ma suure siseh (Se 1817); “hädaristid” on kokkutõmme sünonüümsest sõnapaarist “hädad” ja “ristid”, sest “ristid” (biblism) on ülekantud tähenduses kah “hädad”.

Kus kannatajal valud-vaevad paiknevad? Alliteratsioon determineerib kohad: ohud põues, hädaristid rinnal, valud suured varbas (Jõh 2); [sündiv] kaksas’ ime kaalaluid,/ puri ime puusaluid (Se 1817). Tuhun om tuline surma,/ nurgavoodis nurjatu valu (Hel 1).

Vähe sellest, et tal endal on tõepoolest paljud ihuliikmed valu täis, näikse, nagu oleks ka toas neli või seitse varna valudes, parred pakivad ja nurgad täis nutjaid (Hlj 5 jm. Kos 1).

Igas seinas seitse varna,
kõik varnad [on] valud täide,
parred täide palve'eida,
nurgad täide nutuvetta,
seinaääred silmavetta.

(Kos 2.)

Sellisena näib ümbrus läbi valupisarate voolu.

Rahvapärane tuhuvaevuste ilmumise iseloomustus on järgmine: pureb puusaluida mõõda (Pst 2). Kannataja huuled on kahvatud, sest veri on näost kadunud. Silmakulmud on sinised, kõrvaveered kollased (Pst 1, Hel 1). Lätsi ta hal'jast kui tuo haina, kõllatsõst kui kõivo (Se 1817). Siingi on alliteratsioonil osa täita.

Haiguse teadasaamise esimese reaktsiooni kujutamine on hästi piltlik:

Käed löi risti, Kүүned püsti,
käed löi risti rinna peale,
kүүned püsti taeva poole.

(Kos 1.)

Sünnitava nooriku kohta on väljend: noorik on nurka läinud, maja mari maha saanud (Krj 1). Sünnitamise eufemismid ongi nurka minema ja maha saama. Siit ju ka nurganaise nimetus.

Milline võiks olla Surm?

Valudes elumõtte kaotanud tuhuline kujutleb: nüüd on lahti surmauksed,/ ahilasta surmahauad (Hlj 4). Suur tal surm suu vierde (Se 1818). Variantides leiame personifitseeritud Surma.

Ja kui sünnitamine oli õnnelik ning sünnitaja elutahe taastunud, kujutab laulik Surma: Surm nuttis ukse iessa,/ Kalmu nuttis kamberissa (Kad 1). Apostroofiline pöördumine Surma poole kõlab ballaadis: Tule Surma, Jõua Surma,/ aja lahti hauauksed, kalla lahti kalmukaaned! (VMr 1).

Surmaga seostuvad väljendid antakse perifrasi kaudu: surresse (Lüg 5, 7); kadusse (Hlj 1, Lüg 5, 7); viiasse manale (Lüg 5); viia Tuonelaie (Lüg 5); eidab hinge (Hlj 1); matetasse (Lüg 7).

Surmamõtteid soevad valud-vaevad ongi sagedased:

Tuhun om tuline surma,
nurgavoodin nurjatu valu.

(Hls 1, Hel 1.)

Või: Tuhu äda äkiline (Hel 2). Ole ma suure surma siseh./suure surma vuodel (Se 18170. Tuhu äkiline valu meenutab surmahäda. See paneb palju ja sihitult liikuma.

Valudest vabanemist kujutleb kannataja võivat saavutada enda uputamise kaudu. Vaadelgem kolmevärsilist parallelismirühma: [Ta tahab minna] otseti ojasse,/ külakajusse, välivesile (Trv 1). Ka puua ei osutu võimalikuks, sest et ta "kõik parred painuteleb" (Lüg 4).

Otsib abi: nurgast nukerdust, vajast vajotust (Saa 1); ahjust abi, kerisest kergitust, lava tuba'esta turva (Jõh 1), ahjust abi, leekivist kinnitust (Plt 1); ahjust abi, kerisest kinnitust (Lüg 5); abi ahjustagi, armu leelõukastagi, kivist kullast kinnitusta (Hlj 5); ahjust abi, kerisest kinnitust, leelõukast lepitust (Sim 2); kivist kullast kinnitust (Hlj 4); keriksest kinnitust (Lüg 1); aiast abi, toeteibast tuge (Iis 1); algusta abida, keriksesta kinnitusta (Hlj 4); ajasta abida, toenurgasta tageda, krikselta kinnitusta, lie iesta lapitusta (Kad 1); palub toolilta tageda, kirstukaanelt kinnitusta, palub seinalt seisatusta (Pst 2); ta ot'se tulbalt tuke, otse iks aialt api (Se 1818).

Abi, lepitust, kinnitust, tuge, seda otsib ta oma igapäevatöö paigust — toanurgast ja leepaja juurest. Väljenduslik külg on üsnagi variaabel.

Mulgimaa variantides leidub otsustavaid ja julgustavaid meeste nõuandeid: ole kalki kannatama (Krk 1, Hel 3).

Arstid, arstimine, arstiriistad. Arstideks on algupäraselt lapse lausujad, noore nutu võttijad, nagu need nimetused on laenatud laulutüübist "Memme vaev" (Lüg 4). Siis juba ämmaeite või tark naine (Hlj 1, Lüg 1); vananaene (Se 1817). Seejärel pühakud.

Mis takistab sündiva ilmaletulekut? Luised lukud ja kinnised väravad (HJn 2); luised lukud (Kad 1, Lüg 6), veel lihased lukud (Lüg 5). Väga vana on kujutelm sinisest või punasest paeltest, mis vaja läbi lõigata (Hlj 4, Lüg 6), siis immerihmad ja ammepaelad (Lüg 1, Hlj 4); kau kammitsad (Lüg 1); aiad heledad, paelad punased (VMr 1, Vil 1).

Nõnda kujutles primitiivne inimene omaenda anatoomiat ja ilmaletulekut.

Arstiriistadeks on käärid ja piirirauad.

Kes sündis. Kas meeste või naiste abiline?

Vahel tuntakse meelegead tütre sünnist:

Tänu olgu, et oll tütar,

au olgu, et oll Anne!

(Kan 1.)

Sündiminegi antakse kujundiga: Kaks on päada patja päälla,/ neli jalga vuode'essa (Lüg 1, Sim 3); Kats või päada pähutshe,/ neli jalga jalutsihe (Plv 2, Se 1818).

Sama sünonüümika on surmatõrje seletuses: suleti kirikuuksed ja kalmukaasi (td 1).

Suurest murest järsu vabanemise järel kujuneb omasugune pilt: äi, ämm, kaasa, laste, üldse kogu pere pahvatav vabanemis naer (Hlj 6, Lüg 7). See vabastab pingest ka kuulaja, kellele see ju ongi mõeldud.

Peatuda tuleks ka sõna- ja värsikordustel. Anafoor ja epifoor on üldse omane kogu regilaulule. Kasutatakse ka polüptoonit ja annominatsiooni, vahel kõike koos:

Peetrus püha sulane
toogu püha hobune
pühäsestä koppelista;
pane pähe pühäsed päised,
pähä sie püha kübara.

(Kuu 1.)

Ballaadi üheks kompositsioonelemendiks on ka teravdatud vastuolude kujutamise ühelt poolt meeste ja poiste ning teisalt kannatanud naise vahel, kelle vastu mehed näitavat oma hoolimatust. Selline olukord peegeldub stiilis.

Poiste karakteriseerimine sisaldab vägevaid võrdlusi: mehed sõõvad kui härjad heina või on kui ruunad ruhve kallal (Saa 1); või kui Soome Sõnnid ja Poola pullid (Krk 1). Neid iseloomustavat viinaving ja õllehais (Hlj 4, 6).

Süüaani on juba küllalt tegemist olnud ka alliteratsiooniga. Alliteratsioon on siin ühevärsiline ja kaldub kaheliikmelist alliteratsiooniahela poole: keriksest kergitust (Jõh 1); maada marssides (Lüg 7); nurgad nutaelid (Lüg 7); kaasa ikkes kammerisse (Jõh 1); liikus naine leinaline (Hlj 3); ulkus naine ooleline (Hlj 3). Aga siiski ka: otsis ahjusta abida (Jõh 1).

Kuidas alliteratsioon mõjutab sõnavalikut värsis, sellestki mõni sõna. Esimeses näites liikumist väljendav verb sõltub lautadest, millest tuhuline läbi käib:

Sibas läbi sealauda,
lendas läbi lehmalaudad,
kargas läbi karjaaiad.

(Hlj 1, Lüg 1.)

Teises näites jootude iseloom sõltub epiteedi esimesest silbist:

Naise vaese vaevajoodud,
tusalise toonuksed.

On mõned huvitavad kontaminatsioonidki (näit. Kse 1). Sünitamise järel tuuakse tuppa kätki. Variant lõpeb ehtsa häällilauluga, milles öeldakse, kelleks vastsündinu kujuneb.

Kompositsioonilt paistab silma paar varianti. Lügenuse 4 karakterseks jooneks on neli järku, millesse teema on kätketud. Hästi liigendatud on Kose 2. Iga osa algab värsikordusega "Nurganaine noorukene".

Selline piltlik eufemistlik esitus iseloomustab ballaadi kõiki variante. Aine ise tingib otseütlemisest keeldumist sündsusetundest, samavõrra ka mütoloogilistel põhjustel.

Parallelismi analüüsimiseks tundub kõige sobivam terviklikult säilinud variant Haljalast (Hlj 1), mis ilmus Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamatus IX (1881), üleskirjutaja M.Veske.

Sissejuhatuse struktuur on eitus-jaatus parallelism (2+2 värssi): See ei ole meeste joot (2 värssi), see on vaese naise joot (2 värssi). Värsirühma läbib epifoor "juotu". Kannataja epiteet on "vaene".

Tuhuvaevuste maagilise ülekandmise katse kujutamine moodustab laulu kõige pikema järgu. Algul seisab neljavärsiline parallelimirühm, mis kõneleb sellest, kuidas käitub tuhuline, kelle epiteediks on "vaene", "uoeline", "vaevaline", "piinaline". Tema liikumist iseloomustavad sünonüümid "ulkund", "vaarund", "piikund".

Järgmine parallelim kõneleb võöst, tanust, mida ta käes kannab, ning seelikust, mis tal on koguni hambus. Kaks esimest värssi moodustavad paralleelsed poolvärsid, kolmas on tervikvärs.

Naise liikumist seletab kahevärsiline parallelism, milles üteldakse, et ta otsivat ahjust abi ja keriksest tuge.

Järgnev viievärsiline paralelimirühm selgitab valulise suhteid lautadega, baseerub sümblokil, anafooriks "ära", epifooriks "laudad". Verbi "jooksis" erutatud inimese liikumist iseloomustavad sünonüümid on "sibas", "ladus", "lendas", "kargas".

Suhted metsapuudega väljenduvad kahes neljavärsilises paralelimirühmas. Puudeks on toomingas, vaher, pihlakas. Liikumist väljenduvad ebakindluse tähendusega sünonüümid "tutjus", "vaarus", "piikus", endofoori moodustab neljal korral "menna". Epiteedina kordub "vaene". Käiku jätkab paralelimirühm, mis kõneleb käigu eesmärgist: loodab, et vaevad, piinad ja tusad jäävad puude külge. Endofooriks ongi "jääma".

Selle pildi lõpetamine vajab veel kolmevärsilist paralelimirühma, mis tõdeb, et vaevad, piinad ja tusad ei jäänud puudele. Anafoori moodustab "ei jäänud", korduvad vaevad vahtrale, piinad pihlakaie, tusad tuomikuie.

Nüüd tärkab lootus koduste esemete abile. Üksikvärs konstateerib, naine vaene tuli metsast. See on sissejuhatuseks kolmelisele paralelimirühmale, mis lausub, et temaga kaasnevad kõik hädad: tõi tusad, vaevad, piinad. Anafoor on "toi".

Vaevalt naine on jõudnud koduste esemete keskele, milleks on leepada, künnis, põrand, seinad. See väljendus kuuevärsilises parallelismirühmas, endofooris "laskijs" (6 korda), tema asendit kujutatakse karaktersete määrsõnadega "rinnu", "küli", "põlvi", "seli". Toodud kõrvõimalikud asendid, mida ta võtab oma koduste esemete juures. Nendega on ta ju päevad läbi kokku puutunud, nagu ühte kasvunud. Järele sellest ahastamissituatsiooni on jäänud märgid, mida loetletakse kolmevärsilises analoogiaparallelismis.

Üldiselt on ballaadis endas parallelismirühmad lühikesed, 1-, 2-, 3-, harva 4-värsilised. Eriti Põhja-Eesti variantides leidub kaksikvärsiparallelismi, mis hästi ja korralikus rütmis vahendab soovitud mõtteid:

Neli murka tualla,
kõik need nurgad nutaelid;
pari parsia tuassa,
kõik need parred painutelid.
(Lüg 7.)

Elamusliku väljenduse saavad valuhooegade seotud situatsioonid:

Lei ta küüned künnisesseie,
käed lei risti räste'eie,
üüs siis appi Jeesukesta/-/.
Lüõ sina lahti huised lukud!
(Lüg 6.)

Valud suured vatsalesa.
(Lüg 3.)

Stiililt on ballaad tähelepandav, kasvõi võrreldes kaasaegse muu lüroepikaga. Paremad variandid pärinevad Viru- ja Mulgimaalt.

Lõpetuseks. Lapse ilmaletulek täis ootusi ja unistusi oli sündmus sünnitajale endale, perekonnale ja ligidastele. Kuidas mineviku inimese mõtlemisi ja toiminguid tänapäeval mõista?

Pole ükskõik, kas valmistuda sünnitama, ümbritsetud koolitatud abilised või oled õnnelik. kasutades ainult vanaeide (ämmamoori) kaunatlikkust ja kogemusi. Aga võibolla leidub väljaspool inimlikku sfääri veel nähtamatuid aga võimsamaid jõude, kellele loota? Surmajuhtumid nurgavoodis polnud üksnes jutuvaine, vaid tihti kurb tegelikkus, mis võis tabada nii sünnitajat kui ka sündivat. Psühholoogilist kindlustunnet annab iga abiline (vanema inimese) juuresolek. Juba vanadest aegadest kutsuti sünnitaja juurde vanemaid kogemustega naisi, kellest kujunesid üldkasutatavad abilised. Isevalminud ämmaemand leidis küllap igas külas. Enamasti ikka ainult abilised.

Haruldasel teemal loodud nurganaiselaul sisaldab ka rahvauundi motiive. Laulu käsitlus on tõsieluline, hirm ligidase tuleviku ees kuni vabastava röömuväljenduseni lõpul. Laul kujutab sünnitaja tugevaid elamusi kriitilise hetke saabudes, kus füüsilised vaevused ja seda saatev psühhiline seisund leiavad jõulise väljenduse. Oma vaevustele sunnib sünnitaja ümberolijaid intensiivselt kaasa elama. Sünnitamine tekib sünnitajas ühtlasi uhkust, on aga viinud nii mõnegi eneseusu kaotamisele, kui kõik ei laabu ootuspäraselt.

Seda suurt elamust on rahvalaulikud suutnud kunstiliselt mõjuvalt ning kaasakiskuvalt kujutada nagu inimliku läbielamuse peegeldust. Laulul oli oluline osa selle aktiivse kasutamise faasis, pakub elamusi nüüd ja edaspidigi.

Ballaadi areaal näikse varem ulatunud üle eestlaste keeleala, millest juba möödunud sajandil oli säilinud vaid üksikud pesi. Vahele tekkinud suuremad tühikud. Kui möödunud sajandil võis laulu leida üksnes mäluobjektina (II faas), olles kadunud aktiivselt kasutamisel (I faas), siis näitas see laulu kiire unustamise algust. Siiski on mõned Virumaa laulud mõne lauliku suust veel üsna algupäraselt kõlanud (näit. Haljalas).

Millised on siis kõnealused pesad (lähikihelkondade rühmad)?

Tabelis märgib + tervet varianti — fragmenti

					+		-	
1. pesa	Lüg	Hlj	Kad	Sim	13	5	18	
2.	Krj	Mus			2	-	2	
3.	PJg	Vän			2	-	2	
4.	Krk	Hls	Hel		4	2	6	
5.	Kan	Plv	Räp		5	-	5	

Mõnede variantide päritolu tekitab kahtlusi (A. Suurkašk Viljandist). Nende autentsust ei õnnestunud veel selgitada. Üllatav on aga V.Reimanni koopia Kr.J.Petersoni käsikirjast (Kad 2), mis Hurda kogus on originaali aus.

Haljala ja Lügänuuse tervikvariandid paiknevad kindlasti parimate hulgas.

Kust see ballaad on alguse saanud? Arvestades variantide täiust tundub läänepoolne Virumaa laulu kodumaana, kas aga tekkepaigana? Viimase otsuse langetamiseks pole küll vasturääkivusi ei sisu ega vormi poolest, oleks aga veel vaja läbi töötada mõningaid ligidase sisuga laulutüüpe. Sellele mõttele viivad mõned sisudetailid teistes laulutüüpides. Aga laul ise on siiski nii vana selleks, et võib arvestada võimalust mujalt tulnu kodunemiseks. Praegused andmed ei võimalda tekkimispaika kindlalt määrata. On siiski võimalik, et viirumaaline laul rändas ka Kalevala maile, kust saadi aine Väinämõise sünni kujutamiseks Lönnoti eeposes.

“Eesti rahvalaulud. Antoloogia” III:3 paigutab osa fragmen-
taarseid tuhulaule loitsude hulka (3286: 2-4) ja oletab nurganaise
laulutüübi kujunenuks loitsust. Selle tõestuseks loeb ka “katoliikli-
kud elemendid”, mõeldud muudugi pühakuid (lk. 825). “Nurganaine”
on lüroepiline laul, ja lüroepiliste laulude rühmas leidub rida ka-
toliiklikke pühakutega seotud laule, nende hulgas näit. “Ori taevas”.
Maarja esineb aga ka lüürikas, näit. vaeslapselauludes. Ta nimelt
hoiab: ärgu löögu vaeslast (lt. “Ärge lööge vaeslast!”). “Nurganaise”
temaatika ei sisalda ainult soovi või abipalvet, mis on iseloomulik
loitsule, vaid ka mitmekesist tegevust. On koguni liitnud endaga
teisi laulutüüpe (“Kivine kirst”). Pole siis usutav loitsu kujunemi-
ne lüroepiliseks laulutüübiks, millel on pealegi suur areaal. **Ballaad**
“Nurganaine” on kõigi tõenäosuste järgi tekkinud iseseisva lauluna ja
näib kuuluvat vanimate meieni säilinud laulude rühma, millest oletust
toetavad selles peegelduvad vanad rahvausundilised kujutelmad. Näit.,
mis peavad kinni sündivat, raskendavad sünnitamist, seda kuuleme
ühest Kadrina variandist:

Siis said lahti luised lukud,
luised lukud, puised paelad,
kangutas kivivärvad,
tegi lahti lihased uksed.

(Kad 1.)

Väinämöise sünni stseen meenutab käsitleva ballaadi lapse sünni
stseeni:

Kun ei kerittänyssä
Eikä päiväyt päästänyssä
Ouosteli aikojansa,
Tuskastui elämästänsä:
Liikahutti linnan portin
Sormella nimettömällä,
Lukun huisen luikahutti
Vasemalla varpahalla;
Tuli kynsin kynnyksellä
Polvin porstuan ovelta.

(“Kalevala” I runo, v.315-324.)

Mõlemais versioonides luiste lukkude ja lihaste uste vallandu-
misega pääseb inimlaps vabadusse.

Lihastest lukkudest on juttu rohkemgi (näi Kuu 1). Luised lu-
kud, kinnised värvad, punased paelad, ka sinised (HJn 1) kuuluvad
väga vanade usundiliste kujutelmade registrisse. (Vt. ka Hlj 4.)
Laulu vanust kinnitavad ka soome-ugri rahvaste aastatuhandete ta-
gused mõisted, nagu Toonela - surmte asupaik või surmuteriik,

eriti Virumaa lauludes, Kalm surnutehaldja või mana surnu tähenduses. Väljendus "manale minema" tähendab surema. Vaadelgem näit. Kadrina teksti, kus need mütoloogilised kujud esinevad oma loomulikus funtsioonis:

Surma nuttis ukse eessa,
Kalmu nuttis kambrissa.
Käi, Surma, kiriku poole,
Käi, Kalmu, kabeli poole!
Saa-ap saand tükki minessa,
saa-ap töid tükki tullessa.

(Kad 1.)

Oodatakse nurganaise surma:

Tule, Surma, jõua, Surma,
aja lahti hauauksed,
kalla lahti Kalmu kaaned,
tuua naine majasse
sinilinti liivakusse.

(VMr 1.)

Kartus, et naine sureb:

Marja viiakse manale,
tuna viia Tuonelaie.

(Lüg 5.)

Võitlus rahvausundilise Kalmu vastu seisneb selles, et Maarja käskis sulgeda Kalmu kaasi, et ei saaks ära viia hädalist (PJg 1).

Katoliiklikude elementide liitumine ballaadiga ja algupäraste väljatõrjumine võis toimuda ikkagi enne katoliikliku kiriku valitsemise lõppu, s.o. enne 16.sajandit.

Mida siis pakub laul tänapäevale?

Meil on kasutada tõepärast olukorda kujutav rahvaloominguline kunstiteos, milles rakenduvad mitmekesised stiilivahendid. Laul on äratanud ka luuletaja huvi. Nõnda on Kreutzwald töödeldud seda Kalevipoja sünni kujutamisel. Eeskujuteksti leidis eepose looja A.H.Neusi regilauluväljaandest "Ehstnische Volkslieder" I 1850), nr.28: "Die Wöchnerin". Glanström on selle saanud vist Järva-Jaanist. "Kalevipoeg" on omakorda mõjutanud ka suulist traditsiooni. Palju kaugemale on läinud G.Suits, kes oma poemi loomisel pole piirdunud trükitekstidega, eriti M.Veske artiklis Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamatus IX (1881), vaid on päris kindlasti kasutanud ka Helsingis sel ajal (1914) hoiustatud Hurda käsikirjalisi rahvaluulematerjale. Autoripoolne töötlus on ulatuslik, lähtub ballaadi

eesmärgist. Kuigi Suits seda ise nimetab ballaadiks, on laul oma laiahaardelise kompositsiooni tõttu poeem.

Kasutada oli minevikus ainult "targa naise" abi, sugereeris laul tublisti tuhulisi sisendama valudes vaevlejale endasse usku, et kannatused on vajalikud, aga nad lõpevad õnnelikult. See psüühiline kindlusetunne on alati vajalik, ka arstidest ümbritsetud kannatajal. Kui usku õnneliku lõppu suudeti sisendada, laabus kõik soodsalt ja valupisarad muutusid rõõmupisaraiks.

Rahvas on meile pärandanud optimistliku sisu ja õnneliku lõpuga ballaadi, mis pakub vaieldamatut huvi ka tänapäevasele sõnakunstihuvilisele.

Emä osa mineviku eestlase perekonnaelus ei lõpe siin. Pole vist vääri kujutleda, et selline suhtumine nurganaisesse on kujundanud ka laste, eriti tütarde suhtumist emasse, mis oli eriti soe. Seegi peegeldub perekonnaluurikas, keskendavate laulutüüpidega "Memme vaev" ja "Emä haul".

Püsiva situatsiooni ja sellega kaasneva psüühilise elamuse tõttu on laulu pikaajaline nii eluline ja mõistetav.

Rahvaluulooming on tekkinud peegeldusena looja elu keskkonnast. Loomingu objektiks võib olla looja inimkaaslane ligemalt või kaugemalt selle loodulikust keskkonnast, looja enda töödest või sellest, millele ta kaasa elas. Rahvaluulelooming seostub üha inimeste või loodusega, kusjuures loomingu teema annab edasi looja suhtumised ja elamused, olgu need soodsad või vastumeelsed. Väljastpoolt laenatud loomingu ei esine kunagi toorelt kopeerituna, vaid on kohandatud valija eluoludele, edastatud kunstiliste vahenditega, rahvausundiliste tõekspidamisega laenaja kombeid ja elutingimusi arveatades.

Rahvaluule eluiga on muutuv loomingu vastavalt. Kauem püsib see, millele inimene on sügavamalt sisse elanud. Sellele võib ta siis kauem elada ja oma teadmisi kaaslastele ja järeltulijatele edastada.

Põnevalt huvitav ja otse eluline oli ka lapse sünd.

VIITED

1. Faktori mõiste kohta vt. koguteos "Saaksin ma saksa sundijaks", lk.80.
2. Täpsemad andmed vt. "Eesti rahvaballad "Nurganaine". Käsikiri TÜ eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedris.
3. M.Veske, Eesti rahvalaulud nurganaisest, seletavate tähendusega. — EKMS Aastaraamat 1881, lk.23.